

Mehmet Rifat (Börekçi) (1860-1941)

Mehmet Rifat Efendi (Börekçi) (D.29.11.1860-V. 5.3.1941): Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Diyanet İşleri Başkanudur. 29 Kasım 1860 (15 Cemaziyelevvel 1277)'de Ankara'da doğdu. Babası Ankaralı din alimlerinden Börekçizade Ali Kazım Efendi, annesi Habibe Hanım'dır. İlk ve ortaöğrenimini Ankara'da yaptı, yükseköğrenimini İstanbul'da tamamladı; Beyazıt Dersiâmlarından Atıf Bey'den icazet aldı. İlk görevine Şubat 1890'da Ankara'da Fazliye Medresesi'nde müderris olarak başladı. Ekim 1898'de Ankara İstinaf Mahkemesi üyeliğine atandı. Mart 1907'ye kadar bu görevini sürdürdü. Görevlerinde gösterdiği üstün başarı takdir edildi ve payeler verildi. Aldığı en yüksek paye **“İzmir Paye-i Mücerredi”** ve **“Mahreç Payesi”**dir. Cemaziyelevvel 1920'de her türlü devlet hizmetlerinde yararlı ve başarılı faaliyette bulunanlara övünç ve seçkinliği ifade etmek üzere verilen **“Dördüncü Rütbeden Osmanî Nişanı”** ile ödüllendirildi. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş sürecinde Millî Mücadele bünyesinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir din bilgini olarak en önemli ve en güçlü desteği verdi. Bunun için bir kısım önemli tarihî bilgileri burada kaydetmek gerekmektedir: Ankara Müdaafa-i Hukuk Cemiyeti 29 Ekim 1919'da Müftü Mehmet Rifat Efendi'nin başkanlığında kuruldu. Rifat Efendi, vilayete bağlı liva ve kazalarda da cemiyeti teşkilatlandırdı. Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa'yı Ankara'ya davet etti. Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya 27 Aralık 1919'da geldi. Ağır bir yokluğun olduğu o günlerde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Ankara'ya gelişlerinin ilk haftasında önderliğini Müftü Mehmet Rifat Efendi'nin yaptığı bağış toplama faaliyetlerinin sonucunda Ankaralılar 46500 Lira toplayıp Heyet'e teslim etti. Ayrıca, Rifat Efendi kendisi ve eşi için cenaze ve defin masraflarını karşılamak üzere muhafaza ettiği 1000 Lira'yı Mazhar Müfid'e (Kansu) teslim etti. Bu olayı Mazhar Müfid (Kansu) şöyle anlatır: “Ekmekçiye bile verecek paramız kalmamıştı... Mustafa Kemal Paşa ile bu ciheti görüşürken bulduğum çareleri eskisi gibi kabul etmedi. Yarı geceye kadar hep düşündük. Para tedariki hususunda bir karar ve neticeye vasil olamadık... “Hele bakalım, sabah olsun, yine düşünürüz.” sözleriyle odalarımıza çekildik... Gece düşünmekten uyuyamamış olduğumdan, yatağımda istirahat halinde iken kapı vuruldu. İçeriye giren zat Müftü Efendi'nin (Mehmet Rifat Efendi) geldiğini söyledi. Eyvah, şimdi Müftü Efendi'ye kahve ısmarlamak lazım. Kahve var, ama şeker yok. Benim iki parça şekerim var, onu da masanın gözünde saklamışım. Ya şekerli kahve içerse... Ya sigara da vermek lazım gelirse... Çünkü şeker çok pahalı idi. Herkes kendi şekerini tedarik edecek, emri verilmişti. Ne ile tedarik edecekti. Kimde para vardı ki?.. Paşa'ya haber veriniz, dedim. Paşa size gönderdi, Paşa ile görüştüler. Peki, buyursunlar. Müftü Efendi odama girdi. Ortadaki yuvarlak ve küçük masanın kenarında bir iskemleye oturdu. Müftü Efendi, zannıma göre kahve içmezsiniz, değil mi? Evet içmem. Sigara? Onu da kullanmam. Halbuki kahve içerdi. Biz buna meydan vermemek için sualde bulunduk. Müftü Efendi derhal vaziyeti anladı ve “İçmem” dedi. (Tebessüm ederek): Sizin sıkıntıda olduğunuzu öğrendik. Az da olsa yardımda bulunmayı vazife bildik. Bundan bir şey anlayamadım. (Yatağımın karşısında duran küçük kasayı göstererek) paramız var, dedim. Halbuki kasa mevcudu 48 kuruştan ibaretti. Müftü Efendi bu sözümü dinlemedi. Cübbesinin altından bir torba çıkardı. İçindeki kağıt paraları saymaya hazırlanıyordu. Müftü Efendi, teşekkür ederiz. Evvela Paşa ile bu hususta görüşseniz iyi olur, dedim. Görüştüm. Kasa Mazhar Müfit Bey'dedir, ona veriniz, dedi. Pekala. Müftü Efendi birer birer saymağa ve masanın üzerine koymağa başladı. Yüz, iki yüz, beş yüz ve nihayet tamam bin lira (kağıt para) saydı. Ben de yataktan kalkarak paraları aldım ve kasaya koydum... Muhterem Müftü çıktı, gitti. Ben de paranın miktarını derhal Mustafa Kemal Paşa'ya haber vermek üzere odamdan çıktım. Paşa'yı odasının kapısının önünde bir habere intizar eder (bekler) vaziyette gördüm. “Ne kadar?” dedi. “Bin” dedim. Odasına girdik. Gördün mü, akşam ne kadar sıkılmıştık. Bu hatıra gelir miydi! Allah bize yardım ediyor, dedi. Ben de: Evet, kul sıkılmayınca Hızır yetişmez, dedim. Şimdi Hızırı filan bırak da, masraf ve varidatı tanzim et... Müftü Efendi'nin getirdiği bu parayı memleketin eşrafı aralarında toplamışlar...

Müftü Efendi ile göndermişler. Müftü Efendi'yi Mustafa Kemal Paşa çok severdi. Böyle para için değil... İstanbul'un "huruç alessultan" (Padişah'a isyan) fetvasıyla idamımıza hüküm verdiği zaman bunu cerh ve reddeden bir fetvayı Müftü Efendi topladığı ulema ile müzakere ederek vermişti. Paşa da, Rifat Efendi'ye Diyanet İşleri Reisi iken her hafta yaver gönderir, bir arzusu olup olmadığını sordururdu. Resmî otomobili yok iken bir otomobil tahsis ettirmişti." Mehmet Rifat Efendi'nin Millî Mücadeledeki asıl anılması ve Milletçe minnet ile yad edilmesi gereken hizmeti, Millî Mücadelenin doğru ve bu mücadeleye katılmanın her Türk üzerinde bir borç olduğu yönündeki fetvasıdır. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra Türk topraklarında başlayan düşman işgalleri üzerine Anadolu'da Millî Mücadelenin kıvılcımları tutuşmaya, kalplerde ateş yanmaya başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasından itibaren ise vilayetler arasında iletişim ve iş birliği sağlanarak merkezî nitelik kazanma yoluna girmişti. Bu durumdan İstanbul'daki hükûmet (işgal güçlerinin de baskısıyla) rahatsızlık duymakta idi. Öyle ki İstanbul'un 16 Mart 1920'de İtilaf Devletlerince işgal edilmesinin ardından Damat Ferit Paşa Hükûmeti bu rahatsızlığı Millî Mücadelede yer alan komutanların bu görevlerinden azline ve tutuklanarak İstanbul'a getirilmesine emir vermeye ve hatta iki bin kişilik Kuvay-ı İnzibatiye adıyla özel bir birlik teşkil ederek üzerlerine yürümeyi tasarlamaya kadar işi azıtmıştı. Her ne kadar böyle bir harekâtı yapamamış ise de Anadolu halkının en değerli manevî gücünü teşkil eden İslam dinini kendi kişisel ikbal ve çıkarı yönünde kullanmaktan geri kalmamıştır. Bunun için 2 Nisan 1920'de Salih Paşa Hükûmetinin (Salih Paşa Millî Mücadeleyi tasvibkâr bir tutum içerisindeydi) istifası üzerine dördüncü defa Sadrazamlığa getirilmiş ve hükûmeti 5 Nisan 1920'de kurulmuştur. Salih Paşa Hükûmetinin istifası ile kendi hükûmetinin kurulması arasında geçen üç gün, Türk tarihi bakımından İslam dininin din bilgini olduğu söylenen bir kısım insanlar tarafından kişisel çıkar ve ikballer uğruna kasıtlı yorumlandığını göstermesi yönüyle ibretlik bir süredir. İstanbul'daki İngiliz işgal kuvveti komutanı Türk halkının İslam dinine sadakatle bağlı olduğunu ve din bilgini olarak kabul edilen insanların sözüne güçlü bir sadakat içerisinde olduklarını görünce, bundan kendi işgal konumunun halk tarafından kabul edilmesi noktasında yararlanmak istemişti. Bunun için İstanbul'daki Şeyhülislamlık makamından bir fetva çıkarılmasını ve bunun Anadolu'ya dağıtılmasını istiyordu. İşte bu meş'um ve mel'un isteği karşılması için Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'ye müracaat edilmiş, o böyle bir fetva vermeyi İslam dinine aykırı gördüğü için, zorlamaya devam edilmesi karşısında Şeyhülislamlık görevinden istifa etmişti. Böyle bir fetvayı verecek biri aranmış ve nihayet üçüncü gününde Dürrizade Abdullah Beyefendi bu fetvayı vereceğini söyleyince Şeyhülislamlığa tayin edilmiş ve Damat Ferit Paşa Hükûmeti de böylelikle kurulmuştur. Dürrizade hükûmetin kurulduğu gün yani 5 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın katline ve 11 Nisan 1920'de de Millî Mücadele hakkında fetva verdi. Dürrizade fetvası olarak anılan bu ikinci din dışı yazıda; "Anadolu'daki Millî Mücadele harekâtının Padişah ve Halife'ye karşı bir isyan olduğu, bu harekâtın içinde bulunanlara karşı saldırı yapılmasının gerekli olduğu, yakalandıklarında öldürülmelerinin dinen vacip olduğu, bu mücadelede öldürülürler ise şehit olacakları" ileri sürülmüştü, gazetelerde yayımlanmış, ayrıca Anadolu'da İngiliz ve Yunan uçakları ile ve bir kısım kendini bilmez kişiler tarafından halka dağıtılmıştı. Dürrizade'nin din dışı bu yazısı Millî Mücadelede yer alan askerler üzerinde yer yer etkili olmuş, hatta askerlikten firarlar başlamıştı. Bu vahim gelişme Türk Milleti'nin şahlanışının daha ilk membaında boğulması sonucunu doğuracaktı. İşte tam bu sırada meseleyi bütün yönleriyle ele alarak İslam dininin doğru hükmünün ortaya konulması ve Millete duyurulması gerekiyordu. Bu yüce görevi Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi bizzat kendi kalbinin sesiyle yerine getirmiştir; hem İslam dini, hem akıl ve mantık ve hem de siyaset bakımından tüm zamanların şaheseri olarak görülmesi gereken "Fetva"yı Ankara'da bulunan beş müftü, dokuz müderris ve medrese müdürü ile altı kişilik ilmiye sınıfından müteşekkil toplam 20 zevat ile hazırlamıştır. Tarihî değeri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri bakımından fevkalade ehemmiyeti haiz bu fetva günümüz Türkçesi ile kaydedilmiştir: "Dünyanın nizamının sebebi olan İslam Halifesi Hazretlerinin halifelik makamı ve

saltanat yeri olan İstanbul, mü'minlerin emirinin (Padişahın) rızasına aykırı olarak Müslümanların düşmanı olan düşman devletler tarafından fiilen işgal edilerek, İslam askerleri silahlarından uzaklaştırılıp, bazıları haksız olarak şehit edilmiş, Halifelik merkezini koruyan bütün istihkâmlar, kaleler, savaş aletleri zapt edilmiş ve resmî işleri yürüten ve İslam Ordusunu donatmakla görevli Bab-ı Ali'ye (Başbakanlık) ve Harbiye Nezaretine el konmuştur. Bu suretle Halife, Millet'in gerçek menfaatleri uğrunda tedbir almaktan fiilen men'edilmiştir. Sıkıyönetim ilan edilip harp divanları kurulmuş, İngiliz kanunları uygulanarak kararlar verilmek suretiyle Halife'nin yargı hakkına müdahale edilmiştir. Yine Halife'nin rızası olmadığı halde, Osmanlı toprakları olan İzmir, Adana, Maraş, Antep ve Urfa taraflarına düşmanlar saldırıp oradakiler Müslüman olmayan vatandaşlarımızla el ele vererek müslümanları toptan yok etmeye, mallarını yağmalamaya ve kadınlarına tecavüze, Müslüman halkın bütün mukaddeslerine hakarete kalkışmışlardır.

1. Anlatılan şekilde hakarete ve esirliğe uğrayan Halife'lerini kurtarmak için, ellerinden geleni yapmaları bütün Müslümanlara farz olur mu? **Cevap:** Allah en iyi bilir ki, olur.

2. Bu suretle, Halifeliğin meşru hakkını elinden alanlardan kurtulmak ve fiilen saldırıya uğrayan vatan topraklarını düşmandan temizlemek için uğraşan ve çalışan İslam halkı Şeriatça Allah yolundan ayrılmış olurlar mı? **Cevap:** Allah en iyi bilir ki, olmazlar.

3. Halifeliğin gasp edilen haklarını geri almak için düşmanlara karşı açılan mücadelede ölenler "**şehit**", kalanlar "**gazi**" olurlar mı? **Cevap:** Allah en iyi bilir ki, olurlar.

4. Bu suretle din uğrunda savaşan ve görevini yapan halka karşı düşman tarafını iltizam ederek Müslümanlar arasında silah kullananlar ve adam öldürenler şeriat bakımından en büyük günahı işlemiş ve fesatçılık işlemiş olurlar mı? **Cevap:** Allah en iyi bilir ki, olurlar.

5. Bu suretle aslında istemediği halde düşman devletlerinin zoru ve kandırması ile, olaylara ve gerçeğe uymayarak çıkarılan fetvalar, Müslümanlar için şeriatça dinlenir mi ve ona uyulur mu? **Cevap:** Allah en iyi bilir ki, uyulmaz."

Bu "fetva" 19-22 Nisan 1920 tarihlerinde Öğüt, İrade-i Millîye ve Açık Söz başta Millî Mücadeleye destek veren gazetelerde yayımlanmıştır. "Fetva", Mustafa Kemal Paşa'nın emirleri ile bütün yurt sathına gönderilmiş, yerel gazetelerde yayımlanmış ve ayrıca İstanbul'da yayımlanan gazetelerde de yayımlanmıştır. Bu "fetva" ellerine ulaşınca Anadolu'nun çeşitli vilayet ve kaza müftüleriyle din bilginlerinden davaya inanan yüz elli ikiyi aşkın zevat tarafından "yukarıdaki kıymetli fetva yüce şeriata uygundur" sözleriyle tasvip ve tasdik edildiği Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 5 Mayıs 1920 tarihli sayısında duyurulmuştur. Bu "fetva" üzerine Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi, Damat Ferit Paşa Hükûmeti tarafından müftülük görevinden azledilmiş, idamına karar verilmiş ve idamın infazı için yakalanarak İstanbul'a getirilmesi istenmiştir. Bu karar Padişah Vahdettin tarafından 15 Haziran 1920'de "**yakalandığında muhakeme edilmek üzere**" onaylanmıştır. İstanbul Hükûmeti'nin ve İslam Halifesi olan Padişah'ın bu emri yani, bir Müftünün görevinden azledilerek idam edilmesi emri, Osmanlı Halifelik tarihinde ilk ve son emir olarak tarihe geçmiştir. 23 Nisan 1920'de Müftü Efendi'nin de içinde yer aldığı Hey'et-i Temsiliye üyelerince Cuma namazını ve ardından Hacı Bayramı Veli'nin türbesinde yapılan duayı müteakiben Ankara'da açılmış bulunan Büyük Millet Meclisi tarafından Ankara Müftülüğü görevinde tutulmuştur. Mehmet Rifat Efendi Büyük Millet Meclisinin birinci döneminde Menteşe (Muğla) Milletvekili olarak görev yaptı. 5 Eylül 1920'de Meclis'te kabul edilen "Nisab-ı Müzakere Kanunu", memurluk ile milletvekilliğinin aynı kişide bulunmasının yasaklanması sebebiyle Mehmet Rifat Efendi'nin, Ankara Müftülüğü'nü tercih ettiğini Şer'îye ve Evkaf Vekaleti, 13 Ekim 1920 tarihli yazıyla Meclis Başkanlığı'na bildirdi,

milletvekilliğinden istifası 27 Ekim 1920 tarihli birleşiminde kabul edildi. 23 Aralık 1922'de Şer'îye ve Evkaf Vekaleti İfta Heyeti üyeliğine atandı, 31 Mart 1924'te Cumhuriyet kurumu olarak kurulan Diyanet İşleri Reisliği'ne ilk Diyanet İşleri Reisi olarak atandı. Bu görevinde iken Ekim 1930'da 65 yaşını doldurunca hizmetinden, yetenek ve uzmanlığından yararlanmak üzere Bakanlar Kurulu'nun 22 Ekim 1930 tarih ve 10112 sayılı kararnamesi ile görevine devamı kararlaştırıldı. Diyanet İşleri Başkanlığı görevini vefat ettiği 5 Mart 1941'e kadar sürdürdü. Mezarı Ankara Cebeci Asrî Mezarlığındadır.

Arif GÜNEŞ

KAYNAKÇA

ATASE Arşivi, Kl:243, D:16, Fh:84; Kl.299, D:4, Fh.:136; Kl:258,D:17-18, Fh:66/1; Kl:525, D:129, Fh:2, 2/1-2; Kl.299, D:4, Fh.:136;

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Haz. Zeynep Korkmaz, Cilt I-II.

AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, İzmir 1987.

BAYKARA, Tuncer, **Millî Mücadele**, Ankara 1985.

KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt II, Ankara, 1968.

KUTAY, Cemal, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Ankara 1973.

SARIKOYUNCU, Ali, **Millî Mücadelede Din Adamları**, Cilt I İkinci Bölüm, Cilt II, Ankara 1997.

SELEK, Sabahattin, **Millî Mücadele**, Cilt II, İstanbul 1982.

TBMM Zabıt Ceridesi, c.I, s.92.

22/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-rifat-borekci-1860-1941/?pdf=3490> adresinden erişilmiştir